

Питання європейської політичної практики

Віталій Литвин

ГЕТЕРОГЕННІСТЬ І ФАКТОРИ ТА ІНДИКАТОРИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ

Аргументовано, що напівпрезидентська система державного правління є дуже різноманітною і гетерогенною, саме тому актуальною є потреба її всебічної типологізації і таксономії. Виявлено, що різні типи напівпрезиденталізму можуть неоднаково впливати на міжінституційні відносини, політичний процес, динаміку зміни політичного режиму, показники політичної стабільності і соціально-економічної ефективності. Поетапно обґрунтовано, що різні фактори й індикатори типологізації напівпрезиденталізму здебільше обертаються довкола проблематики формування і відповідальності урядів (формальна інституційно-процесуальна таксономія), дуалізму, легітимності і відповідальності виконавчої влади (фактична політично-поведінкова таксономія) і сили президентів й особливостей дуалізму виконавчої влади (формально-фактична інституційно-процесуальна й політично-поведінкова таксономія).

Ключові слова: *напівпрезиденталізм, напівпрезидентська система державного правління, типологізація і таксономія напівпрезиденталізму, фактори й індикатори типологізації напівпрезиденталізму, інституційно-процесуальна і політично-поведінкова таксономія напівпрезиденталізму.*

Vitaliy Lytvyn. Heterogeneity, factors and indicators of semi-residential system of government's typology: theoretical and methodological cut.

The article is dedicated to arguing that semi-presidential system of government is a very diverse and heterogeneous one, as a result the need of its comprehensive taxonomy and typology is relevant. It was

found that different types of semi-presidentialism may differently affect inter-institutional relations, political process, the dynamic of political regimes' changes, the indicators of political stability and socio-economic efficiency. The researcher gradually substantiated that various factors and indicators of semi-presidentialism's typology mostly revolve around the issues of governments' formation and responsibility (the formal institutional and procedural taxonomy), dualism, legitimacy and responsibility of the executive (the factual political and behavioral taxonomy), presidential powers and features of dual executive (formal and factual institutional, procedural, political and behavioral taxonomy).

Key words: *semi-presidentialism, semi-presidential system of government, typology and taxonomy of semi-presidentialism, factors and indicators of semi-presidentialism's typology, institutional, procedural, political and behavioral taxonomy of semi-presidentialism.*

Сьогодні у політичній науці превалує «постдювержівське» визначення напівпрезидентської системи державного правління (напівпрезиденталізму) як структури міжінституційних відносин, за якої поряд і одночасно передбачено посади всенародно обраного на фіксований термін президента і колективно відповідальних перед парламентом прем'єр-міністра та урядового кабінету [17; 19; 31, с. 9, 13; 32; 59, с. 6–7]. Але різноманітні фактори й індикатори інституційно-процесуальної та політично-поведінкової зумовленості сутності й атрибутів напівпрезиденталізму дозволяють аргументувати, що аналізована система правління є дуже різноманітною і гетерогенною [1; 9], а тому потребує її всебічної типологізації та таксономії. Це важливо з огляду на припущення, що теоретико-методологічно різні типи напівпрезиденталізму, маючи свої позитиви/переваги і негативи/недоліки, а також породжуючи різні ризики та перспективи, можуть неоднаково впливати на міжінституційні відносини, політичний процес, динаміку зміни політичного режиму, показники політичної стабільності та соціально-економічної ефективності тощо [35]. Відповідно, цілком очевидно, що науковий аналіз напівпрезидентської (чи будь-якої іншої) системи державного правління повинен здійснюватися як порівняння впливів і наслідків різних типів напівпрезиденталізму, замість його розуміння як єдиного цілого [1].

Запропоновану постановку наукової проблематики, а також пошуки з приводу її розв'язання знаходимо в доробках низки дослідників, зокрема, в працях таких учених, як Т. Бергман, В. Богданор, Ю.-Ш. Ву, А. Гаррідо, М. Дюверже, Р. Елгі, О. Зазнаєв, А. Лейпхарт, В. Литвин, Дж. Кері, Р. Мартінез, Л. К. Меткалф, Е. Морган–Джонс, Б. Ніка, Дж. Паскуїно, О. Процик, Дж. Сарторі, А. Сіарофф, С. Скач, Ф. Фрі сон-Роше, В. Чернов, Т. Чхун-Хсієнг, Ю.-Ч. Шен, П. Шлейтер, М. Шугарт та інші. У них, а також у напрацюваннях А. Беблера [10, с. 6] чітко аргументовано, що без класифікацій і типологізацій навряд чи можна очікувати поступу в порівняльній політології. Це зумовлено тим, що політологічні (зокрема з приводу проблематики політичних інститутів і процесів, у тому числі й систем державного правління) класифікації та типології особливо важливі для самої наукової дисципліни, адже немає загальної теорії політики, із якою були б згодні всі дослідники. Більше того, як зазначають Т. Ландман [41, с. 5] та Дж. Сарторі [52, с. 1039], типологізації або класифікації є необхідним елементом систематизації знань із певної проблеми, а тому роблять «світ політики» й міжінституційних відносин менш складним, зокрема, даючи досліднику «контейнери даних», у котрі організуються емпіричні факти [5; 7].

Що ж стосується зумовленості гетерогенності і доцільності типологізації саме напівпрезиденталізму, то раціональною є наукова позиція П. Шлейтер й Е. Моргана–Джонса [53], за якою проблематика диверсифікації цієї системи державного правління є внутрішньо-притаманною і предметно-ініціальною, бо з самого початку постановки ідеї про напівпрезиденталізм як новий конституційний і політичний тип не було аргументовано твердження про відмінність і диспозиційність феномену системи державного правління в ракурсі концепту представництва, зокрема, представницької демократії. Як результат, дебати про концептуальний статус напівпрезиденталізму стали чи не найбільш тривалими у новітній політичній науці, але у них не відразу було обгрунтовано варіативність досліджуваного типу міжінституційних відносин. Річ у тому, що ініціально (навіть посилаючись на доробки М. Дюверже [20; 21; 24]) було очевидним, що напівпрезиденталізм детермінується і диверсифікується принаймні

білатерально, тобто на підставі посилання на інституційно-процесуальні і політично-поведінкові атрибути [34]. Подібної логіки вчені (передусім Х. Лінц [42, с. 59], М. Шугарт та Дж. Кері [56]) дотримувались і дещо згодом, коли апелювали до різного конституційного та політичного розуміння напівпрезиденталізму. З іншого боку, не було обґрунтовано, що гетерогенність напівпрезиденталізму теоретико-методологічно й емпірично є об'єктивною (а не відносною), а тому не перетворює досліджуваний конституційний і політичний тип у «порожній аналітичний набір» та «залишкову категорію». Сумарно це згенерувало дві наукові проблеми, які обертаються довкола питань відмінностей природи та логіки представництва в умовах різних систем державного правління та детермінуючих їх міжінституційних відносин, а також довкола питань розрізнення визначення систем державного правління на підставі індикаторів їх інституційної варіативності в межах певних систем державного правління, зокрема, й напівпрезиденталізму [50; 57].

Таким чином, як обґрунтовує Х. А. Чейбуб [15; 16], ініціально було очевидно, що визначення напівпрезиденталізму (принаймні як політичного, а не конституційного типу) не завжди достатнє, оскільки не завжди спроможне задовільно й всебічно охарактеризувати спосіб функціонування цієї системи державного правління. Так, з одного боку, чинними та функціональними є напівпрезидентські системи, в яких президент, посада якого вважається бажаною і зумовленою конкурентною природою політики, має ефективні (конституційні або політичні) повноваження в процесі формування та термінування/відставки уряду, активно бере участь в урядованні і державному управлінні та вважається щонайменше частково відповідальним за суть, особливості і результати політичного процесу. З іншого боку, поширеними є напівпрезидентські системи, де президентські вибори доволі часто є другорядними, а тому навіть неконкурентними, причиною та наслідком чого є те, що всенародно обрані президенти зазвичай сприймаються як «номінальні глави держав та символи єдності», а не як «політичні лідери» [48], через що системи міжінституційних відносин позиціонуються/функціонують як парламентські. Загалом це означає, що ідентифікація конституцій і конституційних систем державного правління як напівпрезидентських насправді не гарантує, що політично вони теж функціонують як напів-

президентські. Допоміжним у цьому контексті є врахування місця та ролі інститутів президента і легіслатури у формуванні, функціонуванні та відповідальності урядових кабінетів й організації політичного процесу в умовах конституційної напівпрезидентської системи правління. А це, зі слів Дж. Сарторі [51, с. 131–132] дозволяє аргументувати, що не всі напівпрезидентські країни детерміновані президентами, які ефективно беруть участь у політичному процесі й спільно ділять повноваження у здійсненні виконавчої влади із прем'єр-міністрами та урядовими кабінетами. І за аналогією, трапляються такі випадки напівпрезиденталізму, коли президенти суттєво «підмінюють» прем'єр-міністрів й урядові кабінети, а тому посягають на концептуально властивий для цієї системи державного правління принцип дуалізму виконавчої влади. Все це умотивовує і припускає, що напівпрезидентські конституції важливі, адже вони позначаються на способі розгортання політики й здійснення політичного процесу, спроможності уряду управляти, підзвітності і відповідальності владно-виконавчої вертикалі перед громадянами, а також консолідації політичного (демократичного, авторитарного чи гібридного) режиму [15; 16].

Доповнюючи таку особливість позиціонування напівпрезиденталізму емпіричним (історичним та чинним) переліком його кейсів у світі, Р. Еллі [33] зазначає, що вибір цієї системи державного правління відповідає великій різноманітності випадків. Наприклад, є держави, які від моменту вибору напівпрезиденталізму ніколи не апробували досвіду демократії, однак, тим не менше, їхні конституції формально відповідають вимогам аналізованої системи державного правління. Також можна бачити кейси напівпрезиденталізму, які в якийсь момент часу апробували мінімальний рівень демократії (навіть у формі гібридного політичного режиму), однак скотилися до авторитарії. Водночас, із іншого боку, є напівпрезидентські держави, котрі (раніше від прийняття відповідних конституцій, можливо будучи недемократичними) сьогодні перманентно є демократичними і в електоральному, і в ліберальному, тобто максималістському, сенсі або ж тільки в електоральному, тобто мінімалістському, сенсі. Врешті-решт, політичні режими чималої кількості напівпрезидентських країн світу є гібридними (раніше, можливо, будучи демократичними чи авторитарними), адже детермінуються патернами

демократії і автократії. Сумарно виокремлення таких кейсів є підставою постановки запитання про те, чому деякі напівпрезидентські країни є політично стабільнішими та соціально-економічно ефективнішими, ніж інші.

Відповідаючи на нього, Р. Елгі [33] обґрунтовує, що напівпрезиденталізм не є уніфікованим конституційним і політичним типом, оскільки він дуже варіативно зумовлюється міжінституційними відносинами у трикутнику «глава держави – уряд – парламент». Наприклад, існують держави, в яких є: сильні (в тому числі дуже сильні) президенти, слабкі прем'єр-міністри і слабкі легіслатури; слабкі (в тому числі дуже слабкі) президенти, сильні прем'єр-міністри і переважно активні (сильні) легіслатури; збалансовані чи значно змінювані впродовж різного часу інститути президентів, прем'єр-міністрів і легіслатур тощо. Подібного висновку дотримується Ю. -Ш. Ву, який зауважує [61], що внаслідок значного поширення напівпрезиденталізму цей конституційний тип демонструє широкий діапазон політичних операційно-експлуатаційних форм, які можуть межувати з парламентаризмом чи президенталізмом або, будучи між ними, характеризуватися постійними коливаннями. Відповідно, важливе теоретико-методологічне зауваження щодо розуміння напівпрезиденталізму полягає у тому, що в його межах існує широкий варіативний ряд із різним набором країн, які послуговуються напівпрезидентськими конституціями. Наслідком же такої гетерогенності міжінституційних відносин у межах досліджуваної системи правління є те, що всі напівпрезидентські країни не є єдиним цілим, оскільки вони системно пов'язані з різними результатами політичного процесу. Майже ідентичний висновок роблять Р. Елгі [25; 28; 29, с. 24], Х. А. Чейбуб і С. Черних [13; 14], які зазначають, що варіативність країн з напівпрезидентською системою правління означає, що нема жодних підстав очікувати, що напівпрезиденталізм має потенціал бути незалежною пояснювально-аналітичною змінною, поступаючись у цій ролі передусім різним типам напівпрезиденталізму. Це демонструє, що порівнянню, приміром, стабільності й ефективності певного переліку країн з напівпрезидентською системою правління, особливо в зрізі їх зіставлення із президентською та парламентською системами правління, бракує фундаментальної обґрунтованості. Відповідно, як зазначають Р. Елгі [25] та

К. Рибачок [49], для дослідження ефектів і наслідків напівпрезидентської системи правління потрібно охоплювати усі можливі систематичні зміни і варіації в межах переліку напівпрезидентських країн і детермінувати, чи такі зміни і варіації пов'язані з конкретними результатами міжінституційних відносин і політичного процесу.

Це вкрай важливо із огляду на те, що без врахування кластерів випадків, які є країнами з напівпрезидентською системою державного правління і її ключовими інституційно-процесуальними і політично-поведінковими атрибутами, доволі складно або взагалі неможливо оцінити екстенсивно змінювальні політичні феномени та явища, котрі асоційовані з напівпрезиденталізмом, а також виявити фактори, які зумовлюють його гетерогенність і типологізацію [61]. У свою чергу, магістральними кластерами типологізації напівпрезиденталізму є групи країн, які поділяють такі важливі патерни структуризації систем державного правління, як інституційна спадщина, політичні традиції та історія розвитку. У випадку напівпрезиденталізму вони доповнюються такими індикаторами, як: різноманітність умов і обставин прийняття напівпрезидентських конституцій [37] (зокрема, на підставі мотивів головних політичних акторів, тиску громадськості, а також врахування інституційної спадщини попередніх періодів політичного розвитку [36]); спосіб і логіка відповідальності уряду та прем'єр-міністра, згенеровані процедурами їхнього номінування, призначення, формування і відставки президентом й/або парламентом; суб'єкт зосередження максимальної політичної влади в державі (президент, парламент або обидва) та його підтримка чи не підтримка політичними партіями в легіслатурі [61]. У середнє і дещо модифікує представлену аналітичну логіку Р. Елгі [28], який виокремлює такі шляхи ідентифікації кластерів типологізації напівпрезиденталізму, як різні витoki та джерела напівпрезиденталізму, варіативність повноважень президентів в умовах напівпрезиденталізму, диверсифікація партійного складу виконавчої влади (передусім урядового кабінету), підтримка виконавчої влади (передусім урядового кабінету) в легіслатурі, а також наголошує на тому, що вони є взаємозалежними, доповнюють один одного і створюють «траєкторію попереднього розвитку» системи правління [30].

Узагальнюючи все вище сказане, критично важливо, як зауважує Дж. Джохарі, те, що в політичній (і правовій) науці немає єдиного інституційно-процесуального й політично-поведінкового принципу/критерію, за яким може бути здійснена всебічна класифікація, таксономія і типологізація систем державного правління [39, с. 407], у тому числі й напівпрезиденталізму. А це регламентує, що проблематика гетерогенності напівпрезидентської системи правління і шляхи її вирішення є мультиваріативними й комплексними, а не унілатеральними і одномоментними. Тому вони обертаються довкола різних факторів/індикаторів типологізації напівпрезиденталізму, а не лише довкола поширеної таксономії, у якій вже звикло за основу кладеться розподіл напівпрезидентських систем (які традиційно, хоч доволі часто помилково, називають змішаними) на підставі врахування повноважень президентів, парламентів і урядів (прем'єр-міністрів), способу формування, діяльності й відповідальності уряду і загалом виконавчої влади й партійної композиції легіслатур на президентсько-парламентські та парламентсько-президентські.

Детальний аналіз інституційно-процесуальних і політично-поведінкових атрибутів напівпрезиденталізму дозволяє виділити серед різних факторів його типологізації групи, які здебільшого обертаються довкола проблематики формування і відповідальності урядів (формальної інституційно-процесуальної таксономії напівпрезиденталізму), дуалізму, легітимності та відповідальності виконавчої влади (фактичної політично-поведінкової таксономії напівпрезиденталізму) і сили президентів та особливостей дуалізму виконавчої влади (формально-фактичної інституційно-процесуальної й політично-поведінкової таксономії напівпрезиденталізму). Це значною мірою зумовлено тим, що в напівпрезиденталізмі важлива роль у формуванні уряду належить як президенту, так і парламенту [2; 3], а тому президент може (хоча не зобов'язаний) володіти свободою у визначенні композиції уряду, проте не може не враховувати співвідношення партійно-політичних сил у легіслатурі, бо, призначаючи/номінуючи прем'єр-міністра або деяких міністрів (чи загалом формуючи уряд), президенту потрібна згода парламенту. Більше того, це спричинено й тим фактором, що в напівпрезидентських системах правління компетенція президента завжди включає окремі (значні або незначні) повноваження у сфері виконавчої влади, які він може реалізовувати

самостійно чи через уряд/прем'єр-міністра. Відповідно, як зазначають Ж. Блондель [11], В. Богданор [12] і П. О'Нейл [46], в умовах напівпрезиденталізму президент (суплементарно до уряду як вищого органу виконавчої влади) – це глава держави, що не відчуває нестачі політичної (виконавчої й розпорядчо-управлінської) влади, але й не є одноосібним «керівником держави» внаслідок наявності посади впливового прем'єр-міністра, що не є «строгим» підлеглим лише президентові, адже відповідальний перед президентом і парламентом або лише парламентом, а тому взаємовідносини глави держави та уряду в напівпрезиденталізмі зумовлені дуалізмом виконавчої влади. З одного боку, це вказує, що напівпрезиденталізм є самостійним типом систем державного правління, але, з іншого боку, різносторонньо аргументує і потребує деталізації його варіативності та гетерогенності (див. табл. 1).

Пристаюючи до окреслення факторів й індикаторів, логіки й структуризації формальної інституційно-процесуальної таксономії напівпрезиденталізму, виходимо із зауваження Р. Еллі [33] про те, що визначення напівпрезиденталізму має уникати теоретико-методологічних проблем ненадійності і ендогенності, а тому повинно бути основою для ідентифікації варіативних типів досліджуваної системи державного правління. Іншими словами, типологізація напівпрезиденталізму повинна здійснюватися поза референцією і вказівками на повноваження різних політичних інститутів і акторів, а натомість має ґрунтуватися виключно на текстах нормативно-правових актів, передусім національних конституцій, у яких диспозиційовано патерни міжінституційних відносин у межах системи державного правління. Доповнюючи таку логіку і зумовленість типологізації напівпрезиденталізму, С. Чоудхрі та Р. Стейсі [18] зазначають, що факторами/індикаторами формальної інституційно-процесуальної таксономії напівпрезиденталізму можуть бути передусім варіанти/способи структуризації відносин між законодавчою і виконавчою гілками влади або загалом міжінституційні відносини в трикутнику «глава держави – уряд – парламент». Вони зводяться до таких ключових питань, як особливості формування урядів, особливості відставки і відповідальності урядів, параметри законодавчого контролю діяльності урядів, можливості дострокового розпуску парламентів і проведення їх дострокових виборів, патерни законодавчого процесу і порядку

денного (вето-повноваження президентів, повноваження видавати укази із силою закону, особливості прийняття бюджетів, повноваження у воєнний і надзвичайний стан, особливості оголошення референдумів), призначальні повноваження й повноваження у сфері оборонної і зовнішньої політики.

Таблиця 1

Групи факторів й індикаторів таксономії та типологізації напівпрезидентської системи державного правління

Автори таксономії та типологізації напівпрезиденталізму	Фактори й індикатори таксономії та типологізації напівпрезиденталізму	Типи (атрибути типів) напівпрезиденталізму
1	2	3
Групи факторів й індикаторів формальної інституційно-процесуальної таксономії та типологізації напівпрезиденталізму		
М. Шугарт, Дж. Кері	Суб'єкти відповідальності прем'єр-міністра та урядового кабінету, особливості призначення і звільнення міністрів уряду	Президент-парламентаризм; прем'єр-президенталізм
П. Шлейтер, Е. Морган-Джонс	Наділеність президентів повноваженнями в процесі номінування/призначення прем'єр-міністрів та формування урядових кабінетів	Лише згода або вето на парламентське рішення про формування уряду; номінування прем'єр-міністра або формування уряду зі згоди парламенту; самостійне призначення прем'єр-міністра
П. Шлейтер, Е. Морган-Джонс	Повноваження легіслатур з приводу контролю за діяльністю урядових кабінетів	Легіслатури є домінуючими; легіслатури є субординованими главам держав; легіслатури та глави держав є сумірними акторами
О. Процик, В. Литвин	Можливості президентів достроково розпускати легіслатури	З правом президентів достроково розпускати легіслатури; без права президентів достроково розпускати легіслатури
М. Шугарт	Особливості відставок урядових кабінетів, можливості президентів достроково розпускати легіслатури	Парламент-подібний прем'єр-президенталізм; класичний прем'єр-президенталізм; президент-подібний президент-парламентаризм; класичний президент-парламентаризм

Продовження таблиці 1

1	2	3
В. Чернов	Повноваження глав держав у системі розподілу влади, обсяг прерогатив парламентів, президентів і урядів/прем'єр-міністрів	Президент-парламентаризм; прем'єр-президенталізм; парламент-президенталізм
О. Процик, В. Литвин	Номінування президентами глав урядів; участь парламентів у наданні вотумів інвеститури новим урядам; право урядів чи прем'єр-міністрів ставити питання про довіру чинним урядам; право президента достроково розпустити легіслатуру і призначити її дострокові вибори; право президента скликати позачергові сесії парламенту; право законодавчої ініціативи президента; право президента промудувати акти легіслатури; право вето президента; право президента видавати укази з силою закону; право президента ініціювати референдуми; право президента представляти державу в зовнішній політиці; право президента підписувати міжнародні договори; право президента оголошувати надзвичайний чи воєнний стан; політичний імунітет президента	Дихотомія напівпрезиденталізму на підставі підтвердження чи заперечення фактора й індикатора його типологізації (так або ні)
О. Процик, В. Литвин	Спосіб подолання президентського вето	Права вето не передбачено; 1/2 + 1 депутат парламенту; 3/5 депутатів парламенту; 2/3 депутатів парламенту; вето не долається
Т. Бергман, В. Литвин	Типи парламентських вотумів інвеститури новим урядам	Без вотуму інвеститури; випереджаючий; результуючий; випереджаючий і результуючий вотуми інвеститури урядам

Продовження таблиці 1

Т. Бергман, В. Литвин	Типи парламентських вотумів недовіри чинним урядам	Звичайний; конструктивний; конструктивний і звичайний вотуми недовіри урядам
Т. Бергман, В. Литвин	Мінімальні вимоги для прийняття рішень про парламентські вотуми інвестиції новим урядам або довіри чинним урядам	Відсутні вотуми інвестиції або довіри урядам; негативна більшість; відносна більшість; абсолютна більшість
Т. Бергман, В. Литвин	Мінімальні вимоги для прийняття рішень про парламентські вотуми недовіри чинним урядам	Негативна більшість; відносна більшість; абсолютна більшість; кваліфікована більшість
Групи факторів й індикаторів фактичної політично-поведінкової таксономії та типологізації напівпрезиденталізму		
М. Доверже, Дж. Сарторі	Підтримка президента більшістю в легіслатурі	Системи розділеного правління; системи нерозділеного правління
Ф. Фрісон–Роше	Обсяг повноважень президента, відносини президента з урядом/прем'єр-міністром і парламентською більшістю	На підставі визначення та врахування політичної позиції президентів стосовно більшості в легіслатурах
Дж. Паскуїно	Підтримка президента більшістю в легіслатурі	Системи підтримки президентів у легіслатурі; системи непідтримки президентів у легіслатурі
Б. Ніка	Підтримка чи непідтримка президента в легіслатурі	Президент користується підтримкою однопартійної більшості в легіслатурі; президент користується підтримкою коаліційної більшості в легіслатурі; президенту протистоїть згуртована більшість у легіслатурі; президент протистоїть фрагментованій більшості в легіслатурі
Р. Мартінез	Партійна приналежність президента, композиція політсил більшості в легіслатурі	Парламентська більшість на користь президента; парламентська більшість супроти президента; парламентська більшість на підтримку президента, але проти його лідерства у системі

Продовження таблиці 1

1	2	3
С. Скач	Дуалізм і конституційна двозначність виконавчої влади, легітимність і відповідальність центрів виконавчої влади, партійна приналежність президента, композиція політсил в легіслатурі	Система уніфікованої/консолідованої більшості; система розділеної більшості; система розділеної меншості
А. Гаррідо	Партійна приналежність президента, композиція політсил в легіслатурі	Президент очолює партію чи коаліцію, яка має більшість у легіслатурі; більшість у легіслатурі в опозиції до президента; в легіслатурі відсутня більшість, а превалюють уряди меншості
В. Литвин	Дуалізм і конституційна двозначність виконавчої влади, партійна приналежність президента, композиція політсил в легіслатурі	Система уніфікованої/консолідованої більшості; система розділеної більшості; система розділеної меншості; система уніфікованої меншості
Ю.–Ш. Ву	Обсяг повноважень президентів, президентсько-парламентські відносини, конфігурація партійної системи	Квазіпарламентаризм; переважання президента; компроміс; альтернатива + через ролі президентів як: «брокера»; «партнера»; «верстальника»; «командира»
Т. Чжун–Хсієнг	Повноваження президентів, композиція політсил в легіслатурі, спроможність визначати порядок законодавчого процесу в легіслатурі	Президент-домінуючий; парламент-домінуючий; прем'єр-домінуючий; коабітаційний; збалансований + сценарії: сильний президент проти сильного парламенту; сильний президент проти слабого парламенту; слабкий президент проти сильного парламенту; слабкий президент проти слабого парламенту
Групи факторів й індикаторів формально-фактичної інституційно-процесуальної й політично-поведінкової таксономії та типологізації напівпрезиденталізму		
М. Дюверже	Кореляція формальних і фактичних повноважень різних політичних інститутів, передусім президентів	Напівпрезиденталізм з сильним або всемогутнім президентом; напівпрезиденталізм з слабким чи номінальним президентом; напівпрезиденталізм з балансом повноважень президента й уряду

Закінчення таблиці 1

V. Богданор	Формальні та фактичні повноваження президентів	Системи, які функціонують згідно механізмів президенталізму; системи, які діють за механізмами парламентаризму; системи з розділенням влади між президентом і прем'єр-міністром
A. Лейпхарт	Формальне і фактичне домінування різних політичних інститутів у політичному процесі	Напівпрезидентська система з домінуванням президента; напівпрезидентська система з домінуванням парламенту; гібридна напівпрезидентська система
M. Дюверже	Кореляція формальних і фактичних повноважень різних політичних інститутів, передусім президентів	Неповноцінний напівпрезиденталізм; повноцінний напівпрезиденталізм
L. K. Metkalf, A. Siaroff	Формальні та фактичні повноваження президентів	Напівпрезиденталізм на підставі континууму президентських повноважень від мінімально слабких до максимально сильних
Ю.-Ч. Шен	Формальні та фактичні повноваження президентів	Квазіпарламентаризм; квазіпрезиденталізм
P. Елгі	Природа політичного лідерства, домінуюча модель, постійність і мінливість політичного лідерства	З одним домінуючим патерном лідерства (прем'єр-міністра або президента); з жодним домінуючим патерном лідерства; зі зміщенням від одного домінуючого патерна лідерства до іншого
P. Елгі	Природа політичного лідерства	«Президентська» чи високопрезидентціалізована напівпрезидентська система; «прем'єр-міністерська» чи з церемоніальним президентом напівпрезидентська система; збалансована чи збалансованого типу напівпрезидентська система
O. Зазнаєв	Природа політичного лідерства, домінуюча модель, постійність і мінливість політичного лідерства	Модель домінування президента (президентціалізований напівпрезиденталізм); модель домінування прем'єр-міністра і парламенту (парламентаризований напівпрезиденталізм); модель чергування домінування президента, прем'єр-міністра і парламенту (збалансований напівпрезиденталізм)

У цьому контексті магістральною і класичною є формальна інституційно-процесуальна типологізація напівпрезиденталізму М. Шугарта та Дж. Кері, які на підставі врахування особливостей призначення і звільнення з посад прем'єр-міністрів та міністрів, а також відповідальності урядових кабінетів виділяють такі його типи, як президент-парламентаризм (президентсько-парламентська система, президентсько-парламентський напівпрезиденталізм) і прем'єр-президенталізм (прем'єр-президентська система, прем'єр-президентський напівпрезиденталізм). Перший характеризується тим, що суплементований посадою всенародно виборного президента, який формально уповноважений призначати і звільняти членів урядового кабінету (і майже завжди розпускати легіслатуру чи видавати укази/декрети з силою закону), а також тим, що прем'єр-міністр і урядовий кабінет відповідальні як перед легіслатурою, так і перед президентом. Натомість, атрибутами другого є те, що всенародно обраний президент наділений значними конституційними повноваженнями, але прем'єр-міністр і урядовий кабінет є суб'єктами довіри та відповідальності виключно легіслатури [56, с. 19–27]. З огляду на це, визначальним фактором формальної інституційно-процесуальної типологізації напівпрезиденталізму є визначення суб'єктів відповідальності прем'єр-міністра й урядового кабінету. Але цей фактор, на думку П. Шлейтер і Е. Морган–Джонса [53], може доповнюватися й іншими конституційними чи нормативними індикаторами, які деталізують атрибути міжінституційних відносин в умовах напівпрезиденталізму.

Розглядаючи їх, апелюємо передусім до такого фактора формальної інституційно-процесуальної типологізації напівпрезиденталізму, як наділеність президентів доволі різними повноваженнями в процесі номінування/призначення прем'єр-міністрів і формування урядових кабінетів. Як зазначають П. Шлейтер і Е. Морган–Джонс [53], у різних напівпрезидентських системах президенти з цього приводу можуть: лише погоджуватися чи ветоувати парламентські рішення про надання урядам вотумів інвестиції; номінувати кандидатів у прем'єр-міністри чи варіанти урядів, які є суб'єктами парламентських вотумів інвестиції; самостійно призначати прем'єр-міністрів без згоди (інвестиції) на це легіслатур. За аналогією, напівпрезидентські системи ризнують на підставі

конституційних повноважень легіслатур із приводу контролю за діяльністю урядів, адже поділяються на випадки, коли: легіслатури є домінуючими у цьому зрізі; легіслатури є субординованими главам держав у цьому зрізі; легіслатури та глави держав є сумірними акторами у цьому зрізі.

Вкрай важливе значення у контексті формальної інституційно-процесуальної типологізації напівпрезиденталізму має перевірка можливості президентів достроково розпускати легіслатури (або хоча б провідні палати бікамеральних легіслатур). У цьому розрізі всі напівпрезидентські системи поділяють на випадки, де президенти або наділені, або не наділені такими повноваженнями. Як наслідок і як аргументує М. Шугарт [55; 57, с. 336–337], напівпрезидентські системи таксономують на підставі синтезу варіацій міжінституційних відносин із приводу відставок урядів та розпусків легіслатур. У цьому зрізі всі напівпрезидентські системи розподіляються на такі типи, де: правом відставки уряду наділена лише легіслатура, яка не може бути достроково розпущена президентом; правом відставки уряду наділена лиш легіслатура, яка може бути достроково розпущена президентом; правом відставки уряду наділені і президент, і легіслатура, але перший не уповноважений розпускати другу; правом відставки уряду наділені і президент, і легіслатура, однак перший уповноважений розпускати другу (в тому числі на підставі невідповідності та обмеження її рішення про відставку уряду). За теоретико-методологічною логікою та на підставі так званої «неомедісонської перспективи» [57, с. 328], в основу якої покладено важливість «ієрархічних» (коли один актор домінує над іншим – *Авт.*) та «транзакційних» (коли два актори наділені незалежними джерелами влади і повинні співпрацювати з метою здійснення своїх завдань – *Авт.*) патернів влади та міжінституційних відносин, вони, відповідно, іменуються парламент-подібним прем'єр-президенталізмом, класичним прем'єр-президенталізмом (медісонського типу), президент-подібним президент-парламентаризмом і класичним президент-парламентаризмом (медісонського типу). А це, у свою чергу, змушує В. Чернова суттєво розширювати класичну типологізацію напівпрезиденталізму М. Шугарта та Дж. Кері і поряд з президент-парламентаризмом та прем'єр-президенталізмом виділяти такий конституційний тип, як парламент-президенталізм (парламентсько-

президентська система, парламентсько-президентський напівпрезиденталізм) [8]. Причому, логіка виділення варіантів напівпрезиденталізму автором зумовлена не лише формальними, а й реальними/фактичними повноваженнями глав держав у системі розподілу влади та обсягом прерогатив парламентів, урядів і президентів. Це, на думку В. Чернова [8], означає, що президенти напівпрезидентських держав є найсильнішими у випадку президент-парламентаризму, слабшими – у разі прем'єр-президенталізму, а найслабшими – у випадку парламент-президенталізму (інші, переважно суплементарні, фактори й індикатори формальної інституційно-процесуальної таксономії напівпрезиденталізму продемонстровано в табл. 1).

Що ж стосується факторів та індикаторів, логіки та структуризації фактичної політично-поведінкової таксономії напівпрезиденталізму, вони, на відміну від факторів формального характеру, детермінуються здебільшого реальними повноваженнями політичних інститутів, а також патернами відносин між ними, передусім у трикутнику «глава держави – уряд – парламент», у тому числі, як зазначають М. Шугарт та Дж. Кері [56], а також А. Сіарофф [58], на підставі врахування результатів виборів і композицій легіслатур. З цього приводу доцільно зазначити, що історично перші фактичні політично-поведінкові типологізації напівпрезиденталізму належать перу М. Дюверже, Дж. Сарторі, Ф. Фрісона-Роше, Дж. Паскуїно, Р. Мартінеза і Б. Нікі, які ініціювали наукові пошуки з приводу «поміщення» інститутів президента і уряду (прем'єр-міністра) в середовище розподілу і композиціонування партій у легіслатурі.

Відомо, що М. Дюверже [20, с. 186] і Дж. Сарторі [51], зважаючи передусім на те, чи президент і прем'єр-міністр користуються підтримкою більшості у легіслатурі, виокремили напівпрезидентські системи розділеного і нерозділеного правління. За аналогією, а також трактуючи напівпрезиденталізм як «інструмент транзиту» [36] систем державного правління, Ф. Фрісон-Роше запропонував і апробував схему, що описує політично-поведінкові варіації обсягу повноважень президентів залежно від їхніх відносин з урядом/прем'єр-міністром та парламентською більшістю [37, с. 68], через що таксономував напівпрезидентську систему правління передусім на підставі визначення і врахування політичної позиції президентів до більшості в легіслатурах. Подібного результату і за подібною теоретико-методо-

логічною логікою досягнув Дж. Паскуїно [47], що дихотомував всі кейси напівпрезиденталізму на системи підтримки чи непідтримки президентів у легіслатурах. У свою чергу, Б. Ніка [45, с. 19] за схожою логікою, але більш диверсифіковано і структуровано, виділив варіанти напівпрезиденталізму, за яких: президент користується підтримкою однопартійної більшості в легіслатурі; президент користується підтримкою коаліційної більшості в легіслатурі; президенту протистоїть когерентна/згуртована більшість у легіслатурі; президент протистоїть фрагментованій більшості в легіслатурі. Нарешті, подібного висновку було досягнуто у наукових доробках Р. Мартінеза [43], в яких аргументовано, що на підставі зіставлення партійної належності президента і політсил більшості в легіслатурі напівпрезиденталізм може піддаватися трихотомії на системи, згідно з якими: парламентська більшість створюється і функціонує на користь президента; парламентська більшість створюється і функціонує супроти президента; парламентська більшість створюється і функціонує на підтримку президента, але не визнає його лідерства у політичній системі.

Підсумком ранніх фактичних політично-поведінкових таксономій систем державного правління напівпрезидентського типу стала типологізація С. Скач [59; 60], що, ґрунтуючись на диспозиції, згідно з якою напівпрезиденталізм визнає можливість одночасного існування двох «виконавців» (центрів виконавчої влади) – президента і прем'єр-міністра, – вдалася до з'ясування впливу на досліджувану систему правління дуалізму, легітимності і відповідальності виконавчої влади. На цій підставі було аргументовано, що дуалізм і конституційна двозначність виконавчої влади, а також легітимність і відповідальність двох центрів виконавчої влади у напівпрезиденталізмі істотно різні, оскільки прем'єр-міністр і уряд обов'язково залежать від процедур делегування повноважень парламентом й обов'язково відповідальні йому, а президент автономний від законодавчого органу і може діяти за відсутності його підтримки. Відповідно, «напружені» відносини президента, прем'єр-міністра/уряду і парламенту є безумовними, бо вони спричинені структурою напівпрезиденталізму [4]. Але їх доцільно піддавати таксономії на підставі різних варіантів співіснування (балансів, дисбалансів і конфліктів) центрів виконавчої влади, внаслідок чого С. Скач виділила такі типи напівпрезиденталізму,

як системи уніфікованої/консолідованої більшості, системи розділеної більшості та системи розділеної меншості [60, с. 104–105].

Перший, у формі системи уніфікованої/консолідованої більшості та найменш конфліктний, варіант напівпрезиденталізму передбачає, що глава держави є членом або прибічником курсу партії прем'єр-міністра, через що президент і прем'єр-міністр підтримуються ідентичною парламентською більшістю чи ідентичною більшістю в легіслатурі. Такий випадок можна описати процедурами альтернативи або послідовної зміни представників різних партій при владі і він традиційно (але не обов'язково, залежно від міжпартійної і внутрішньопартійної структуризації політичного процесу) аргументує, що президент або прем'єр-міністр вважається «беззаперечним лідером нації». Причому, все таки частіше превалюють кейси, коли саме президент є «лідером нації», а прем'єр-міністр виконує обов'язки «керівника штату президента», внаслідок чого у такому варіанті напівпрезиденталізму превалює логіка президентської системи державного правління. Другий, у формі системи розділеної більшості та помірно конфліктний, варіант напівпрезиденталізму передбачає, що глава держави, на відміну від прем'єр-міністра, не наділений підтримкою більшості у легіслатурі. Такий випадок окреслюють процедури так званої «когабітації», коли найважливіші владно-виконавчі рішення традиційно (але не обов'язково) ухвалює прем'єр-міністр, внаслідок чого у цьому варіанті напівпрезиденталізму превалює логіка парламентської системи правління. І, нарешті, третій, у формі системи розділеної меншості та найбільш конфліктний, варіант напівпрезиденталізму передбачає, що ні президент, ні прем'єр-міністр (і взагалі ніхто в цьому відношенні) не має підтримки більшості в легіслатурі, однак за умови, що президент і прем'єр-міністр є політичними супротивниками один одному. Такий випадок синтезує у собі атрибути найбільш проблемного зразка президентської системи правління (розділеної системи) з найбільш проблемним зразком парламентської системи правління (системою уряду меншості), коли президент партійно дистанційований від парламенту і прем'єр-міністра, а парламент внутрішньо розділений у собі [60, с. 104–105].

Значною мірою запропонована С. Скач логіка фактичної політично-поведінкової типологізації напівпрезиденталізму повторена, але сутнісно доповнена у наукових працях А. Гаррідо [38], що синонімізує

системи уніфікованої/консолідованої більшості, системи розділеної більшості і системи розділеної меншості відповідно з випадками, коли: а) президент очолює або спроможний очолити партію чи коаліцію, яка має більшість у легіслатурі; б) більшість, сформована у легіслатурі, перебуває в опозиції (у формі когабітації або співіснування) до президента; в) в легіслатурі відсутня будь-яка чітка форма більшості, а натомість превалують ситуації формування уряду чи урядів меншості. Водночас, вважаємо, що представлений теоретико-методологічний ряд фактичної політично-поведінкової типологізації напівпрезиденталізму у поданні С. Скач, а також останній випадок типологізації напівпрезиденталізму у поданні А. Гаррідо гіпотетично та емпірично є неповним або потребує уточнення, оскільки трапляються такі варіанти цієї системи правління (їх доцільно іменувати системами уніфікованої/консолідованої меншості), коли ні президент, ні прем'єр-міністр (і взагалі ніхто у цьому відношенні) не має підтримки парламентської більшості/більшості в легіслатурі, але президент і прем'єр-міністр є однопартійцями, асоційовані з ідентичною політичною силою чи є політичними соратниками один одного [4]. Відповідно, системи уніфікованої/консолідованої меншості не обов'язково детерміновані більшою конфліктністю у системі дуалізму виконавчої влади, аніж системи розділеної більшості і розділеної меншості, хоча й поступаються в стабільності системам уніфікованої/консолідованої більшості.

Нарешті, доповнюючи розгляд фактичної політично-поведінкової типологізації напівпрезиденталізму, доцільно також апелювати до таксономій Т. Чжун-Хсієнга в Ю.-Ш. Ву, які теж аргументують, що формальні повноваження президентів не завжди узгоджуються з їхньою реальною політичною владою. З цього приводу теоретично можливими є хоча б три сценарії співвідношення формальних повноважень і реальної політичної влади президентів: а) коли президент має сильні формальні повноваження і контролює парламентську більшість, він має найбільшу політичну владу; б) коли президент має слабкі формальні повноваження, але контролює парламентську більшість, він все ще має значну політичну владу; в) коли президент має сильні формальні повноваження, але не контролює парламентську більшість, його політична влада різко ослаблена. Накладаючи перераховані особливості фактичного політично-поведінкового позиціонування напівпрезиден-

талізму на спроможність ключових політичних інститутів визначати порядок законодавчого процесу в легіслатурі, Т. Чжун-Хсієнг [40] виділяє п'ять типів чи сценаріїв/фаз реалізації досліджуваної системи державного правління: президент-домінуючу, прем'єр-домінуючу, парламент-домінуючу, когабітаційну та збалансовану. Більше того, дослідник пропонує чотири сценарії міжінституційних відносин, які спроможні детермінувати динаміку політичного позиціонування глави держави і парламенту: а) напівпрезиденталізм з інститутами сильного президента проти сильного парламенту; б) напівпрезиденталізм з інститутами сильного президента проти слабого парламенту; в) напівпрезиденталізм з інститутами слабого президента проти сильного парламенту; г) напівпрезиденталізм з інститутами слабого президента проти слабого парламенту. За подібною логікою, однак на підставі таких індикаторів типологізації напівпрезиденталізму, як обсяг (значний або незначний) повноважень президентів, президентсько-парламентські (конгруентні чи згуртовані або неконгруентні чи незгуртовані) відносини і конфігурація (двопартійна або багатопартійна) партійної системи, Ю.-Ш. Ву [61–63] виділяє такі сценарії/фази реалізації досліджуваної системи державного правління, як квазіпарламентаризм, переважання президента, компроміс та альтернатива, а також доповнює типологізацію напівпрезиденталізму гіпотетичними ролями президентів (на підставі їхніх призначальних повноважень) як «брокера», «партнера», «верстальника» та «командира».

Врешті-решт, що стосується факторів та індикаторів, логіки і структуризації формально-фактичної інституційно-процесуальної і політично-поведінкової таксономії напівпрезиденталізму, то вони значною мірою поєднують перераховані вище атрибути й особливості інших груп таксономії. Водночас, магістральним у них є врахування кореляції формальних та фактичних повноважень різних політичних інститутів із трикутника «глава держави – уряд – парламент», однак з переважанням наголосу на інституті президента. А це передбачає, що в запропонованій групі таксономій напівпрезиденталізм типологізується передусім на підставі визначення формально-фактичного статусу і повноважень глави держави. Це помічаємо в доробках таких науковців, як М. Дюверже, В. Богданор, А. Лейпхарт, А. Сіарофф, Ю.-Ч. Шен, О. Зазнаєв та Р. Елгі.

Приміром, вже класичною є типологізація напівпрезиденталізму М. Дюверже [20], який таксономував досліджувану систему державного правління на варіанти із сильним або всемогутнім президентом (який наділений широкими повноваженнями), слабким чи номінальним президентом (що виконує лише церемоніальні функції) та з балансом повноважень президента і уряду/прем'єр-міністра (коли президент ділить повноваження з парламентом). Паралельно, В. Богданор [12], апелюючи до формальних і фактичних повноважень президентів, розмежовує три типи напівпрезиденталізму: системи, які функціонують згідно з механізмами президенталізму; системи, які діють за механізмами парламентаризму; системи із розділенням влади між президентом та прем'єр-міністром. Аналогічно, А. Лейпхарт на підставі врахування формального і фактичного домінування різних політичних інститутів у політичному процесі виділяє напівпрезидентську систему з домінуванням президента, напівпрезидентську систему з домінуванням парламенту і гібридну напівпрезидентську систему. Доповненням до такої логіки стала позиція М. Дюверже [22, с. 103–116; 23, с. 8, 17] з приводу доцільності поділу всіх напівпрезидентських систем на випадки з «уявними» і «ефективними» президентами і, відповідно, на випадки неповноцінного та повноцінного напівпрезиденталізму. Використану ідею підхопили Л. К. Меткалф [44] та А. Сіарофф [58], які почали конструювати типи напівпрезиденталізму на підставі накладання на відносини політичних інститутів умовного континууму президентських повноважень від мінімально слабких до максимально сильних. А це стало підставою виокремлення Ю.-Ч. Шеном [54] варіацій напівпрезиденталізму у формі квазіпарламентаризму та квазіпрезиденталізму.

Однак ключовими в означеному напрямі стали доробки Р. Еллі, який спробував таксономувати напівпрезиденталізм на підставі врахування природи політичного лідерства у системі державного правління. Як наслідок, було виокремлено декілька варіативних логік типологізації напівпрезиденталізму. По-перше, на підставі визначення домінуючої моделі лідерства та її постійності і мінливості виділено напівпрезидентські системи: з одним домінуючим патерном лідерства (прем'єр-міністра або президента, або прем'єр-міністерські напівпрезидентські системи і президентські напівпрезидентські системи); з

жодним домінуючим патерном лідерства або структурою збалансованого лідерства; зі зміщенням від одного домінуючого патерна лідерства до іншого (від президента до прем'єр-міністра, від збалансованого лідерства до прем'єр-міністра) [26, с. 283]. По-друге, на підставі зведення моделей політичного лідерства до чистих типів виділено: «президентські» напівпрезидентські системи або високопрезидентіалізовані напівпрезидентські системи (зі сильними президентами і слабкими прем'єр-міністрами); «прем'єр-міністерські» напівпрезидентські системи або напівпрезидентські системи з церемоніальними президентами (зі слабкими президентами та сильними прем'єр-міністрами); збалансовані напівпрезидентські системи або напівпрезидентські системи збалансованого типу (із балансом повноважень президентів й прем'єр-міністрів, у тому числі й на підставі когабітації) [27, с. 282–286]. Запропоновану варіативність типів напівпрезиденталізму доповнив О. Зазнаєв, який виокремив такі його сценарії, як: модель домінування президента (чи президентіалізований напівпрезиденталізм), модель домінування прем'єр-міністра і парламенту (парламентаризований напівпрезиденталізм), модель чергування, коли в один відтинок часу домінує президент, а в інший прем'єр-міністр і (альтернативно) парламент (збалансований напівпрезиденталізм) [5, с. 190; 6; 64].

Сумарно, розгляд факторів та індикаторів типологізації напівпрезиденталізму дозволяє аргументувати [2; 3], що генеральними напрямками в цьому зрізі є звернення до проблематики формування і відповідальності урядів (або формальної інституційно-процесуальної варіації напівпрезиденталізму), дуалізму, легітимності і відповідальності виконавчої влади (фактичної політично-поведінкової таксономії напівпрезиденталізму) та сили президентів і особливостей дуалізму виконавчої влади (формально-фактичної інституційно-процесуальної й політично-поведінкової таксономії напівпрезиденталізму). Відповідно, як зазначає Р. Еллі [28], різноманітні фактори, індикатори і показники типологізації напівпрезиденталізму можуть свідчити, що аналізована система правління може бути дуже мультिवаріативною, а тому повинна розглядатися в комплексі та на підставі перманентних порівнянь і зіставлень. А це, у свою чергу, детермінує, що гіпотетично нема жодних підстав говорити про якусь усталену і довершену модель напівпрезиденталізму, навіть якщо вона концентрується в одному регіоні чи одній частині світу. Відповідно, немає сенсу порівнювати

напівпрезиденталізм загалом, а натомість варто апелювати до його формальних, фактичних і формально-фактичних типів й атрибутів і зумовлених ними політичних та соціально-економічних наслідків. За аналогією, не зовсім доцільно апелювати до напівпрезиденталізму на підставі його зведення до якогось шаблонного чи типового випадку, а натомість, хоча й із мірою умовності, варто говорити про певні ідеальні вияви різних типів напівпрезиденталізму.

1. Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу до наукової інформації: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik3/fail/+Lytvyn.pdf

2. Литвин В. Напівпрезидентська система правління : конституційно-правові виклики та перспективи для України на фоні світового інституційного досвіду / Віталій Литвин // Всеукраїнська науково-практична конференція : Конституція України: політико-правові виклики і перспективи. – 26 червня 2014 р. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. – С. 38–63.

3. Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління : типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні / Віталій Литвин // Studium Europy Srodkowej i Wschodniej : Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. – 2014. – Nr. 2. – S. 156–181.

4. Литвин В. Система уніфікованої меншості як варіативний різновид напівпрезиденталізму : перевірка доцільності виокремлення та концептуалізації / Віталій Литвин // Тези звітної наукової конференції філософського факультету / відп. за випуск Л. Рижак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – Вип. 14.

5. Зазнаев О. Классификации президентской, парламентской и полупрезидентской систем / Олег Зазнаев // Динамика политических систем и международных отношений : Вып 1 / науч. ред. М. Х. Фарукшин; редкол. : Я. Я. Гришин [и др.]. – Казань : Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2006. – С. 186–210.

6. Зазнаев О. Модели дуальной исполнительной власти / Олег Зазнаев // Ученые записки Казанского государственного университета. – 2010. – Том 152. – Кн. 1. – С. 205–211.

7. Зазнаев О. Смешанные формы правления, или как масло соединяется с водой / Олег Зазнаев // Полис. – 2005. – № 4. – С. 158–171.

8. Чернов В. Системы правления в Европе : классификация и сравнительный анализ (на примере стран Евросоюза) / Виктор Чернов // Полития. – 2008. – № 1 (48). – С. 143–159.

9. Amorim Neto O. Breaking the parliamentary chain of delegation : Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies / Octavio Amorim Neto, Kaare Strom // *British Journal of Political Science*. – 2006. – Vol. 36. – No. 4. – P. 619–643.

10. Bebler A. Introduction / A. Bebler // Bebler A. *Contemporary Political Systems : Classifications and Typologies* / A. Bebler, J. Seroka. – Boulder and London : Lynne Rienner Publishers, 1990. – P. 6.

11. Blondel J. Dual leadership in the contemporary world : a step towards regime stability? / Jean Blondel // Kavanagh D. *Comparative Government and Politics : Essays in Honor of S. E. Finer* / Dennis Kavanagh, Gillian Peele. – Boulder, Col. : Westview Press, 1984. – 247 p.

12. Bogdanor V. Semi-presidential Systems / V. Bogdanor // Bogdanor V. *The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions* / V. Bogdanor. – Basil Blackwell Publishers, 1987. – P. 561–562.

13. Cheibub J. Are semi-presidential constitutions bad for democratic performance? / Jose Antonio Cheibub, Svitlana Chernykh // *Constitutional Political Economy*. – 2009. – Vol. 20. – No. 3-4. – P. 202–229.

14. Cheibub J. Constitutions and Democratic Performance in Semi-Presidential Democracies / Jose Antonio Cheibub, Svitlana Chernykh // *Japanese Journal of Political Science*. – 2008. – Vol. 9. – No. 3. – P. 269–303.

15. Cheibub J. Making Presidential and Semi-presidential Constitutions Work / Jose Antonio Cheibub // *Texas Law Review*. – 2009. – Vol. 87. – No. 7. – P. 1375–1407.

16. Cheibub J. Reforming presidential and semi-presidential democracies / Jose Antonio Cheibub. – University of Illinois at Urbana-Champaign. – 29 p.

17. Cheibub J. Beyond Presidentialism and Parliamentarism / Jose Antonio Cheibub, Zachary Elkins, Tom Ginsburg // *British Journal of Political Science*. – 2014. – Vol. 44. – No. 3. – P. 515–544.

18. Choudhry S. Semi-Presidentialism as a Form of Government : Lessons for Tunisia / Sujit Choudhry, Richard Stacey // *The Center for Constitutional Transitions at NYU Law*. – 2013. – No. 2. – 62 p.

19. Brunclik M. Contradictory Approaches : Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe / Milos Brunclik, Michal Kubat // *Annals of the University of Bucharest : Political Science Series*. – 2016. – Vol. 18. – No. 1. – P. 67–79.

20. Duverger M. A New Political System Model : Semi-Presidential Government / Maurice Duverger // *European Journal of Political Research*. – 1980. – Vol. 8. – No. 2. – P. 165–187.

21. Duverger M. *Échec au roi* / Maurice Duverger. – Paris : Albin Michel, 1978. – 249 p.

22. Duverger M. *La République des Citoyens* / Maurice Duverger. – Paris : Ramsay, 1982. – 306 p.

23. Duverger M. Le concept de régime semi-présidentiel / Maurice Duverger // Duverger M. Les régimes semi-présidentiels / Maurice Duverger. – Paris : Presses Universitaires de France, 1986. – P. 7–17.
24. Duverger M. Les régimes semi-présidentiels / Maurice Duverger. – Paris : Presses Universitaires de France, 1986. – 368 p.
25. Elgie R. Executive Leadership in Semi-Presidential Systems / Robert Elgie // Hart P. Oxford Handbook of Political Leadership / Paul 't Hart, R.A.W. Rhodes. – Oxford University Press, 2014. – P. 472–486.
26. Elgie R. Semi-Presidentialism and Comparative Institutional Engineering / Robert Elgie // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 281–299.
27. Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / Robert Elgie. – Oxford University Press, 1999. – 320 p.
28. Elgie R. Semi-presidentialism in Western Europe / Robert Elgie // Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu–Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 81–97.
29. Elgie R. Semi-Presidentialism : Sub-Types And Democratic Performance / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 296 p.
30. Elgie R. Semi-Presidentialism : What Have We Learned? / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu–Shan Wu // Elgie R. Semi-Presidentialism and Democracy / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu–Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 264–274.
31. Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism / Robert Elgie // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / Robert Elgie. – Oxford University Press, 1999. – P. 1–21.
32. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.
33. Elgie R. Variation Within Semi-Presidentialism / Robert Elgie // Elgie R. Semi-Presidentialism : Sub-Types And Democratic Performance / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – P. 19–42.
34. Elgie R. Variation Within Semi-Presidentialism : Cohabitation, Cabinet Stability and Non-partisan Prime Ministers / Robert Elgie, Ian McMenamin // Presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Hyatt Regency Chicago and the Sheraton Chicago Hotel and Towers, Chicago, IL. – Aug 30, 2007. – 30 p.
35. Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found / Robert Elgie // Semi-presidentialism Outside Europe : A Comparative Study / Robert Elgie, Sophia Moestrup. – London : Routledge, 2007. – P. 1–13.
36. Frison-Roche F. Le “modèle semi-présidentiel” comme instrument de la transition en Europe post-communiste / François Frison-Roche. – Brussels : Bruylant, 2005. – 560 p.

37. Frison-Roche F. Semi-presidentialism in a post-communist context / François Frison-Roche // Elgie R. Semi-presidentialism outside Europe : A comparative study / Robert Elgie, Sofia Moestrup. – London : Routledge, 2007. – P. 56–77.
38. Garrido A. Semi-presidentialism and democracy : a comparative perspective / Antonio Garrido // World Congress of the International Political Science Association. – IPSA Santiago de Chile, July 2009. – 36 p.
39. Johari J. Principles of Modern Political Science / J. C. Johari. – New Delhi : Sterling Publ. Private Ltd., 1989. – 856 p.
40. Jung-Hsiang T. Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock / Tsai Jung-Hsiang // French Politics. – 2008. – Vol. 6. – No. 1. – P. 63–84.
41. Landman T. Issues and Methods in Comparative Politics : An Introduction / Todd Landman. – London, New York : Routledge, 2003. – 292 p.
42. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy : Does It Make a Difference / Juan Linz // Linz J. The Failure of Presidential Democracy : Comparative Perspectives : Vol. 1 / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore, London : The John Hopkins University Press, 1994. – P. 3–88.
43. Martinez R. Semi-presidentialism : a comparative study / Rafael Martinez // ECPR Joint Sessions. – Mannheim, March 26–31, 1999. – 56 p.
44. Metcalf L. Measuring Presidential Power / Lee Kendall Metcalf // Comparative Political Studies. – 2000. – Vol. 33. – No. 5. – P. 660–685.
45. Nica B. Comparative Institutional Analysis of Post-Communist Semi-presidential Systems : Prospectus / B. Nica. – Budapest : Central European University, 1998.
46. O’Neil P. Presidential power in post-communist Europe : the Hungarian case in comparative perspective / Patrick O’Neil // Journal of Communist Studies. – 1993. – Vol. 9. – No. 3. – P. 177–201.
47. Pasquino G. Semi-presidentialism : A Political Model at Work / Gianfranco Pasquino // European Journal of Political Research. – 1997. – Vol. 31. – No. 1. – P. 128–137.
48. Raunio T. The Changing Finnish Democracy : Stronger Parliamentary Accountability, Coalescing Political Parties and Weaker External Constraints / Tapio Raunio // Scandinavian Political Studies. – 2004. – Vol. 27. – No. 2. – P. 133–152.
49. Rybachok K. Alterations in Semi-Presidential Framework in Ukraine : Appointment and Dismissal Powers of the President / Khrystyna Rybachok // Budapest : Central European University, Department of Political Science, 2014. – 64 p.
50. Samuels D. Presidents, Prime Ministers, and Parties : A Neo-Madisonian Theory of Party Organization and Behavior / David Samuels, Matthew S. Shugart. – Prepared for presentation at the 2006 Meeting of the American Political Science Association, Philadelphia, 2006. – 36 p.
51. Sartori G. Comparative constitutional engineering : 2nd ed. / Giovanni Sartori. – New York : New York University Press, 1997. – 229 p.

52. Sartori G. Concept Misinformation in Comparative Politics / Giovanni Sartori // *American Political Science Review*. – 1970. – Vol. 64. – No. 4. – P. 1033–1053.
53. Schleiter P. Review Article : Citizens, Presidents and Assemblies : The Study of Semi-Presidentialism beyond Duverger and Linz / Petra Schleiter, Edward Morgan-Jones // *British Journal of Political Science*. – 2009. – Vol. 39. – No. 4. – P. 871–892.
54. Shen Y. Evolution of Semi-Presidentialism : Toward a Quasi-Parliamentary or a Quasi-Presidential System? / Yu-Chung Shen // Paper presented at IPSA-ECPR Joint Conference “Whatever Happened to North-South?”. – International Political Science Association (IPSA). – Sao Paulo, Brazil, February 16–19, 2011. – 23 p.
55. Shugart M. Comparative Executive-Legislative Relations / Matthew S. Shugart // Rhodes R. *The Oxford Handbook of Political Institutions* / R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – P. 344–365.
56. Shugart M. Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew S. Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press. – 316 p.
57. Shugart M. Semi-Presidential Systems : Dual Executive and Mixed Authority Patterns / Matthew S. Shugart // *French Politics*. – 2005. – Vol. 3. – No. 3. – P. 323–351.
58. Siaroff A. Comparative presidencies : The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / Allan Siaroff // *European Journal of Political Research*. – 2003. – Vol. 42. – No. 3. – P. 287–312.
59. Skach C. Borrowing Constitutional Design : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2005. – 151 p.
60. Skach C. The Newest Separation of Powers : Semipresidentialism / Cindy Skach // *I-con*. – 2007. – Vol. 5. – No. 1. – P. 93–121.
61. Wu Y. Clustering of Semi-Presidentialism : A First Cut / Yu-Shan Wu // Elgie R. *Semi-Presidentialism and Democracy* / Robert Elgie, Sophia Moestrup, Yu-Shan Wu. – Springer, 2011. – P. 21–41.
62. Wu Y. Exploring The Power-Sharing Mode of Semi-Presidentialism / Yu-Shan Wu // Paper Presented at The 1st IPSA/ECPR Joint Conference. – Sao Paulo, February 16–19, 2011. – 29 p.
63. Wu Y. Management of Incongruence in Semi-Presidentialism : Taiwan and Beyond / Yu-Shan Wu // Paper Presented at The 22nd World Congress of The International Political Science Association. – Madrid, July 8–12, 2012. – 33 p.
64. Zaznaev O. Measuring Presidential Power : A Review of Contemporary Methods / Oleg Zaznaev // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. – 2014. – Vol. 5. – No. 14. – P. 569–573.